

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.11.003>
УДК 338.43:631.1.016:022.227(477)
JEL: Q01, R0, O18

В.М. ГЕЄЦЬ, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України, Головний редактор,
Директор ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна,
e-mail: gvm@ief.org.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>

О.М. БОРОДИНА, д-р екон. наук, проф., член-кор. НАН України,
завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна,
e-mail: olena.borodina@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>

І.В. ПРОКОПА, д-р екон. наук, проф., член-кор. НААН України,
головний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна,
e-mail: iprokopa@ukr.net,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3681-2655>

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ЯК НАПРЯМ І ВІЗІЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Розкрито сутність і складові інклюзивного сільського розвитку як основи моделі нового українського села, необхідність дотримання принципів інклюзивності для забезпечення взаємопов'язаного розвитку сільського господарства і села, подолання нерівності між містом і селом та між різними соціальними групами сільських жителів в умовах їх життєдіяльності. Сформульовано мету, окреслено завдання, рушійні сили, напрями та механізми переходу сільського сектору України до розвитку на засадах інклюзивності.

Ключові слова: інклюзивність; економічне зростання; місцеве самоврядування; права селян; сільське населення; сільський розвиток; якість життя.

У сучасному світі ідея інклюзивності набуває дедалі більшого поширення. У підсумковому документі саміту ООН 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» вона пронизує практично всі 17 затверджені ним Цілі сталого розвитку, які охоплюють найваж-

Ц и т у в а н н я: Геєць В.М., Бородіна О.М., Прокопа І.В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади. *Економіка України*. 2020. № 11. С. 03—20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.11.003>

лівіші сторони людського буття. Відповідно до Указу Президента України¹, дотримання даних цілей, адаптованих з урахуванням вітчизняної специфіки в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»², має бути забезпечене і в нашій державі. У зазначених документах ряд положень присвячено питанням інклюзивного розвитку аграрного сектору і сільського соціуму, але вони не охоплюють усіх завдань, пов'язаних з подоланням економічного, соціального і політичного виключення сільського населення. Ці завдання та напрями їх розв'язання повніше окреслено в Декларації про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості, схваленій Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 2018 р.³

Засади інклюзивного розвитку орієнтовано на людину, гарантування її основних прав і на практиці втілюються в підході «Ніхто не має бути залишений осторонь». На 48-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2018 р.) презентовано систему оцінювання економічного розвитку країн та їх рейтингів, яку світова спільнота визнала адекватнішою, ніж показник вартості ВВП на душу населення⁴. Вона визначає індекс інклюзивного розвитку країни як агрегований показник, що враховує не тільки ВВП, але й інші важливі параметри. Серед них: рівень бідності; коефіцієнти розшарування суспільства за доходами і розподілом багатства; медіанний дохід; низка показників щодо наступності поколінь і стійкості розвитку. За підсумковим індексом серед розвинутих країн лідируючі позиції посідали Норвегія, Люксембург, Швейцарія, Ісландія, інші європейські країни. Передова економічна держава США була на 23-му місці з 30 розвинутих країн світу, що є наслідком великого державного боргу, недостатньої тривалості життя, розшарування за доходами і дуже високої нерівності за розподілом багатства. Україна посіла 49-те місце серед 79 країн, що розвиваються, і 78-ме серед 103 країн, для яких визначався рівень інклюзивного розвитку.

Проблеми інклюзивного розвитку в Україні дедалі частіше розглядаються в наукових публікаціях. Їм присвячують увагу вітчизняні автори О. Продіус [1], А. Жуковська [2], О. Прогнімак [3], О. Зубчик [4], І. Бобух, С. Щегель [5], І. Манцуров [6], А. Гриценко [7] та інші. Дотримання принципів інклюзивності в Україні має особливе значення для забезпечення взаємопов'язаності розвитку сільського господарства і сільської місцевості, без чого неможливі ефективне функціонування аграрного сектору і розбудова нового українського села. Актуальність цього завдання посилюється в умовах становлення нового адміністративно-територіального устрою країни,

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2020 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

² Цілі сталого розвитку: Україна : Нац. доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Sustainable Development GOALS. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf

³ United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/UN%20Declaration%20on%20the%20rights%20of%20peasants.pdf>

⁴ The Inclusive Development Index 2018. Summary and Data Highlights / The World Economic Forum. Committed to improving the state of the world [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf

формування згуртованих і стійких об'єднаних територіальних громад (ОТГ), у яких жителям усіх населених пунктів, зокрема малих і периферійних сіл, мають бути забезпечені справедливий доступ до місцевих ресурсів і вигід від їх використання, суспільних послуг, можливість задоволення потреби в праці та гідних доходах за місцем проживання, участь у громадському житті й політичних процесах.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати необхідність, ключові завдання, напрями та механізми становлення в Україні інклюзивного сільського розвитку як основи моделі формування нового українського села.

Усвідомлення сутності інклюзивного сільського розвитку пов'язане з необхідністю врахування реального змісту понять економічного зростання та економічного розвитку в аграрному секторі та сільського розвитку в контексті включеності селян у ці процеси [8]. У контексті інклюзивного сільського розвитку викладені нижче терміни вживаються з урахуванням таких їх аспектів.

Аграрне зростання — характеризується вартісними показниками обсягів аграрного виробництва та експорту. Оскільки воно пов'язане з інвестиціями, його значною мірою забезпечують потужні бізнесові структури шляхом нарощування сільськогосподарського виробництва на індустріальній основі. При цьому ігноруються проблеми поліпшення добробуту громадян, а інтереси економіки ставляться вище за права людини.

Аграрний розвиток — це таке зростання аграрного виробництва, за якого вигоди від нього більш-менш рівномірно розподіляються між усіма його учасниками, а підвищення продуктивності здійснюється не шкідливим для довкілля способом. Він передбачає зростання добробуту тих, хто займається традиційним сільськогосподарським виробництвом: домогосподарств, фермерів, а також найманих сільськогосподарських працівників.

Декларація про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості, — прийнята на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 2018 р. і є свідченням того, що країни мають намір керуватися положеннями Декларації при вдосконаленні національних політик аграрного і сільського розвитку для гарантування визначальних прав селян: на землю, працю за місцем проживання, соціальний захист, гідний дохід, продовольчий суверенітет і екологічну безпеку тощо.

Селянин — це будь-яка особа, яка займається або має намір займатися одноосібно, спільно з іншими або у складі громади сільськогосподарським виробництвом для задоволення власних потреб та/або продажу продуктів на ринку і яка значною мірою, але не обов'язково цілком, покладається на трудовий внесок членів сім'ї та інші форми безгрошової організації праці, дуже сильно залежить від землі й підтримує із землею особливий зв'язок (визначення ООН 2018 р.).

Сільський розвиток — це процес, за якого забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі підтримки держави і самоорганізації сільських громад з максимально можливим використанням місцевих активів при їх поєднанні із зовнішніми можливостями.

Інклюзивний сільський розвиток (ІСР) — це всеохоплююче покращення якості життя в сільській місцевості на основі створення умов, за яких кожен без винятку має можливість реалізувати свої економічні, соціальні та політич-

ні права, розвивати свій потенціал і користуватися перевагами, що виникають в його середовищі. Це приводить до істотного покращення економічних можливостей та умов життєзабезпечення особистих селянських господарств, малих фермерів, бідних і обезземелених селян, жінок та молоді, вразливих соціальних груп та етнічних меншин.

Процеси аграрного зростання, аграрного розвитку, сільського розвитку та інклюзивного сільського розвитку взаємопов'язані між собою. Аграрне зростання і аграрний розвиток є необхідними умовами сільського розвитку. На цьому, зокрема, наголошується у звіті, підготовленому Міжнародним фондом сільськогосподарського розвитку⁵. Без сільського господарства, сільської місцевості та селянина, що динамічно зростають, неможливо досягти інклюзивного сільського розвитку, який формує нове українське село.

Збалансування розвитку сільськогосподарського виробництва і села здійснюється через політику інклюзивного сільського розвитку шляхом підтримання конкурентоспроможності дрібних виробників, локальних ринків продовольства, мобілізації місцевих активів для неаграрної діяльності сільського населення, інвестицій в особисті селянські господарства, малі фермерські господарства сімейного типу, сільських жінок та молоді, вразливі верстви населення, оскільки все це має потенціал до створення потужного і тривалого впливу на економіку країни, перетворення селян на виробників якісного продовольства, надавачів послуг сільської гостинності та менеджерів навколишнього середовища. Коли селянин виступає центральною ланкою політики сільського розвитку, остання набирає ознак інклюзивності. Обов'язковими стають соціальні виміри економічного зростання, а той факт, що селянин є ключовою дійовою особою в українському селі, виводить наділення його відповідними політичними повноваженнями та можливостями в один ряд з економічними та соціальними аспектами розвитку.

ІНКЛЮЗИВНИЙ СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК — ОСНОВА МОДЕЛІ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Інклюзивний сільський розвиток вирішує проблеми покращення якості життя всіх громадян і охоплює три різних, проте взаємопов'язаних виміри: економічний, соціальний та політичний.

Економічний вимір ІСР — забезпечення як спроможності, так і можливостей для всіх сільських мешканців, включаючи бідних і малозабезпечених, отримувати користь від економічного зростання в аграрному секторі таким чином, щоб їх середні доходи зростали швидше, ніж відбувалося зростання середніх доходів у секторі в цілому. Для цього розробляються спеціальні механізми фінансування сільського населення, стимулюються високодохідне маломасштабне сільське господарство, переробка локального агропродовольства та домашня гастрономія, управління ланцюгами до-

⁵ Rural Development Report: Fostering inclusive rural transformation // The International Fund for Agricultural Development (IFAD). — Rome : Quintily, 2016. — 360 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ifad.org/documents/38714170/40724622/Rural+development+report+2016.pdf/347402dd-a37f-41b7-9990-aa745dc113b9> (дата звернення: 26.10.2020).

даної вартості в секторі малих і середніх виробників тощо. Економічний вимір також ураховує заходи щодо зменшення до розумних меж внутрішньої та міжсекторальної нерівності в доходах.

Соціальний вимір ІСР — це нарощування та якісне оновлення людського і соціального капіталу села: навчання сільського населення нових навичок, які екстраполюються для нього в соціоекономічні та екологічні переваги; знання щодо якості та безпеки харчування; покращення доступу членів сільських спільнот до інформації та мережування, фармацевтичних послуг. Нові знання та навички розширюють доступ членів сільських громад до нових економічних і політичних можливостей у сільській місцевості. Соціальний вимір охоплює також підтримку соціального розвитку бідних і малозабезпечених домогосподарств, мінімізацію нерівностей у різних соціальних показниках, сприяння розширенню можливостей жінок, гендерній рівності та забезпеченню соціального захисту вразливих груп, формуванню соціальних мереж сільського населення.

Політичний вимір ІСР — це селоцентричне інституційне середовище, вибудоване самими селянами для селян за підтримки держави. Він включає в себе розширення можливостей селян, особливо бідних і малозабезпечених людей у сільській місцевості, жінок та етнічних меншин, однаково та ефективно брати участь у політичному процесі на рівні села та за його межами; гарантування прав сільського населення, визначених ООН у Декларації про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості. Політичний вимір реалізується через сильну репрезентативну селоцентричну роль держави на селі, спеціалізованих сільських інститутів та інституцій, а також взаємодоповнюючу роль громадянського суспільства.

Реалізація політики інклюзивного сільського розвитку передбачає формування нового українського села, яке здійснюється самими селянами в напрямі покращення якості життя і подолання бідності. Одночасно держава формує нове, сприятливе для таких трансформацій інституційне середовище з метою зменшення нерівності, дискримінації та маргіналізації в сільській місцевості. На практиці це означає, що селянин, покращуючи власний добробут за підтримки держави, стає ключовою фігурою в досягненні глобальних цілей сталого розвитку в сільській місцевості. Наближення до стану інклюзивного сільського розвитку досягається через, по-перше, забезпечення рівного доступу до благ і послуг, по-друге, гарантування однаково рівних умов якісного розвитку, по-третє, забезпечення рівноправного розподілу вигід у процесі соціоекономічного розвитку.

Інклюзивний сільський розвиток — це стратегічний вибір розвитку, який гарантує сільським жителям можливість скористатися перевагами децентралізації та протистояти загрозам, що виникають унаслідок нерегульованого процесу аграрного зростання, зумовленого ринковою лібералізацією. Інклюзивний сільський розвиток формує нове українське село, змінюючи структуру землеволодінь, технології, людський потенціал сільських мешканців, розподіл і динаміку населення та робочої сили, потенційно генеруючи вигоди, що виходять далеко за межі сільських територій.

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Необхідність забезпечення переходу українського села на засади інклюзивного розвитку зумовлена такими обставинами: гіршим, порівняно з міським, соціально-економічним становищем села як соціально-територіальної підсистеми суспільства і наявністю в сільській місцевості значної диференціації між різними групами населення. Це стало наслідком екстрактивного розвитку сільського господарства і села, який сформувався за директивно-планової системи господарювання і посилювався в пострадянський період.

Тривалий час державна аграрна політика України базувалася на дотаціях для корпоративних підприємств. На це направлялися значні бюджетні ресурси, але вони не сприяли поліпшенню місцевої економіки та якості життя на селі. Дотації надавалися незначній кількості підприємств, а не селянам чи сільським спільнотам, що справило вкрай нерівномірний вплив на різні сільські території. Нерівномірність розподілу вигід від аграрного зростання поглиблює екстрактивний розвиток не лише в сільському господарстві, але й в сільській місцевості в цілому. Доходи власників аграрного бізнесу зростають значно швидше, ніж доходи найманих працівників та самозайнятих у сільському господарстві. Більше того, значна частина валової доданої вартості, яка продукується великими корпоративними структурами, вилучається у формі їх прибутків і заробітків високооплачуваних менеджерів та спеціалістів (які не є сільськими жителями) з сільських територій. У покращення умов життєдіяльності сільських спільнот місцеві фермери та особисті селянські господарства вкладають у 1,5—2 рази більший обсяг створеної в сільському господарстві ВДВ, ніж сільськогосподарські підприємства. Як наслідок, виникла значна нерівність між нечисленною групою осіб і підприємств, яким така система є вигідною, та більшістю суб'єктів господарювання і селян, які страждають від дискримінації.

Через нерозвинутість сільської економіки, обмеженість офіційної сфери прикладання праці за місцем проживання значна частина сільського населення працює на засадах неформальної зайнятості та долучається до процесів трудової міграції. Як наслідок, у сільській місцевості майже 30% домогосподарств живуть на загальні доходи, які є нижчими від фактичного прожиткового мінімуму, а це майже у 1,5 рази більше порівняно з міськими поселеннями. У 2019 р. частка домогосподарств з грошовими доходами, нижчими від прожиткового мінімуму, становила у селах 43%, а в містах — 25%. Диференціація сільського населення за рівнем добробуту, виражена співвідношенням вартості сукупних ресурсів 10% «найбагатших» і 10% «найбідніших» домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство, досягла 4,4, а в розрахунку на одного члена домогосподарства — 5,2 рази. Разом з тим низький загальний рівень доходів та їх відносно рівномірний розподіл серед решти сільського населення свідчать про своєрідну «рівність у бідності».

Вагомим джерелом формування прийняттого рівня добробуту практично всіх сільських сімей залишається виробництво сільськогосподарської

продукції у власних домогосподарствах. В одних це зумовлено необхідністю отримання достатньої кількості ресурсів для задоволення мінімальних життєвих потреб, в інших — прагненням до часткового продовольчого самозабезпечення, а для відносно невеликої частини (8—10%) виробництво сільськогосподарської продукції є основним або переважним видом господарської діяльності, що забезпечує їм вищий, порівняно з іншими, рівень доходів і якості життя.

У сільській місцевості доступність суспільних послуг, зокрема таких найнеобхідніших, як медичні та освітні, є нижчою, ніж у міських поселеннях. У 2019 р. понад 33% сільських домогосподарств, у яких хто-небудь потребував лікарської допомоги, не могли її отримати через відсутність медичного спеціаліста потрібного профілю (у містах — 16,7%); за результатами ЗНО у сільських закладах освіти частка учнів з вищим рівнем навчальних досягнень є приблизно у 2 рази меншою, ніж у міських. У процесі реформ місцевого самоврядування, охорони здоров'я та освіти доступ до суспільних послуг сільського населення в ОТГ дещо поліпшився (вони отримували дотацію на розвиток місцевої інфраструктури), але при цьому в жителів периферійних і малих сіл він залишається нижчим, ніж в інших поселеннях. Велика частина сільських жителів, зайнятих у неформальному секторі економіки, зокрема в особистих селянських господарствах, залишається поза системою державного соціального страхування.

Щодо політичного (інституційного) виміру інклюзивності сільського розвитку в Україні, то про його низький рівень свідчать такі обставини: сільський розвиток досі не став ваговою складовою національної політики (другою опорою, поряд з аграрним розвитком, як це задекларовано і реалізується в Спільній аграрній політиці ЄС); сільські громади у складі ОТГ є особливо вразливими за нинішньої реформи місцевого самоврядування. Посилюється відмежування аграрного бізнесу від розв'язання проблем сільського соціуму, ліквідовано Міністерство аграрної політики та продовольства України, що є винятковим явищем серед країн світу. Україна підтримала процес прийняття Декларації ООН про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості, однак реальних кроків щодо практичного впровадження її положень на користь селян поки що не спостерігається. У процесі реформування місцевого самоврядування недостатньо враховуються демографічно-поселенські особливості сільської місцевості; об'єднання сіл з найближчими міськими поселеннями призводить до усунення сільських спільнот від прийняття рішень, які стосуються їх життєдіяльності, до звуження меж сільських територій, втрати селами своєї суб'єктності. Сільським територіальним громадам, які входять до ОТГ, дедалі меншою мірою забезпечується представництво інтересів через інститут старост, спостерігається тенденція до згорання цього інституту. Існуючі форми співпраці громадян і місцевої влади (поінформування, консультації, діалог тощо) часто мають формальний характер. З одного боку, органи місцевого самоврядування ще не набули тривалої практики залучення громадян до прийняття рішень, з іншого — сільські жителі не готові та почасти й не виявляють інтересу до такої участі.

МЕТА, ЗАВДАННЯ І ВИЗНАЧАЛЬНІ УМОВИ ПЕРЕХОДУ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Забезпечення інклюзивного сільського розвитку — це місія і завдання держави. Органи державної влади та місцевого самоврядування з цією метою мали б концентрувати зусилля й ресурси на імплементації принципів ефективного управління, що передбачає: встановлення рівноваги між ефективністю та справедливістю (транспарентністю); забезпечення конституційного захисту селян від дискримінації, у тому числі в землекористуванні; сприяння прийняттю законів з урахуванням прав людини та їх реалізації в агропродовольчій сфері; розширення участі представників базового рівня в політичних процесах і гарантування їх легітимності; узгодження положень національного законодавства з міжнародними документами ООН; прийняття політичних рішень з урахуванням реалій ринкового капіталізму, оскільки він призводить до руйнування традиційних прав місцевого населення. Першим кроком до вирішення такого завдання мали б стати опрацювання і прийняття Концепції інклюзивного сільського розвитку.

Мету Концепції слід визначити як забезпечення всім сільським жителям, незалежно від їх соціального і матеріального становища, типу і місця розташування їх населеного пункту, умов реалізації базових прав людини в економічній, соціальній та політичній сферах тощо. Це також передбачає гарантування можливостей та спроможності використання в господарській діяльності землі та інших місцевих природних ресурсів; користування якісними суспільними благами; участь у суспільному і громадському житті для згуртування громад і сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

Досягнення мети потребуватиме реалізації таких завдань:

- посилення включеності сільського населення до процесів економічного зростання на селі, розширення його доступу до продуктивної зайнятості на основі диверсифікації сільської економіки (зокрема, розвитку неаграрних видів матеріального виробництва і сфери послуг), сприяння самозайнятості та розвитку мікро- і малого підприємництва, у тому числі сімейного типу;

- підвищення якості людського і соціального капіталу села, що передбачає: мінімізацію нерівностей між містом і селом та між різними групами сільських жителів у доступі до суспільних благ і послуг; підтримку зусиль бідних і малозабезпечених домогосподарств у підвищенні рівня їх добробуту; сприяння розширенню можливостей жінок, гендерній рівності та забезпеченню соціального захисту вразливих груп; становлення соціальних мереж сільського населення тощо;

- формування реально діючих механізмів включеності сільського населення до процесів політичної участі в прийнятті рішень, особливо через розширення можливостей власників особистих селянських господарств, малозабезпечених громадян, жінок та етнічних меншин однаково та ефективно брати участь у політичному житті села і за його межами, гарантування прав сільського населення, зокрема на землю, визначених Декларацією ООН про права селян.

Визначальними умовами (рушійними силами) переходу до інклюзивного сільського розвитку є такі.

1. *Високий рівень економічного зростання.* Економічне зростання в контексті інклюзії — це зростання, поєднане з рівними можливостями людей брати участь у його забезпеченні та користуванні його результатами. Воно орієнтоване на подолання нерівностей і нарощування потенціалу бідного населення, оскільки збереження чи збільшення розшарування за рівнем добробуту (особливо в сучасних умовах соціальних протистоянь і військового конфлікту) загрожує соціальній та політичній стабільності, а отже, і процесу зростання. Рух до зниження бідності залежить не тільки від рівня економічного зростання, але й від того, яким чином його переваги розподіляються. Хоча зростання може сприяти подоланню бідності, саме по собі воно не гарантує отримання справедливих переваг кожному. Разом з тим подолання бідності може бути більш ефективним, якщо заходи сільського розвитку включатимуть дії всеохоплюючого економічного зростання.

2. *Ринок земель сільськогосподарського призначення.* Забезпечення ринкового обігу сільськогосподарських земель, що сприяє процесам інклюзивного сільського розвитку, має орієнтуватися на реалізацію суспільної функції земельної власності, яка включає гарантування фундаментальних прав людини на безпечне продовольство і достатню кількість продуктів харчування національного виробництва, а також реалізацію права селян на гідні засоби для існування за місцем проживання. З орієнтацією на це слід застосовувати запобіжники монетизації землі, трансформації земельних ресурсів у фінансові активи, що можуть бути об'єктами ринкового привласнення, поглинання та перепродажу для отримання прибутку.

3. *Сільська інфраструктура.* Якісна інфраструктура в сільській місцевості підтримує прискорення аграрного розвитку, оскільки полегшує ведення бізнесу, створює сприятливі умови для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, впровадження нових технологій та збільшення продуктивності. Сільська інфраструктура також сприяє і сільському розвитку: доступу селян до ринків і базових послуг, створенню можливостей працевлаштування та зростанню доходів, економічному зростанню. Через прискорення аграрного і сільського розвитку інфраструктура формує потенціал відновлення сільської економіки, отже, є важливим чинником інклюзивного зростання. Однак вона створює умови для зниження рівня бідності на територіях з високим потенціалом розвитку індивідуальних і сімейних форм організації виробництва. Натомість, високовартісні інвестиції в розвиток, наприклад, дорожньої мережі на сільських територіях, охоплених індустріальним сільським господарством, мало сприяють інклюзивному розвитку. Вони дещо покращують умови проживання сільських жителів, проте не звільняють їх від бідності.

4. *Ефективні сільські інститути та інституції.* Інституційне середовище, орієнтоване на інклюзивний сільський розвиток, має сприяти тому, щоб усі люди, у тому числі й бідні верстви населення, могли брати участь у процесах зростання і отримувати від нього переваги. У цьому вирішальна роль належить органам влади і самоврядування, які зобов'язані усувати обмеження в доступі сільських спільнот до економічної та соціальної інфраструктури, захищати природні ресурси, поліпшувати безпеку землеволодіння, запобігати поширенню трудової міграції тощо.

5. *Фінансові послуги у сільській місцевості* будуть інклюзивно спрямованими, якщо фізичні та юридичні особи матимуть можливості доступу і користування ними в прийнятний і безпечний спосіб. Ідеться не лише про фізичний доступ до фінансів, але й про користування послугами та їх якість. Якість оцінюється межею, до якої надання фінансових послуг вважається доцільним для селянина і здійснюється у відповідальний спосіб. Серйозною відмінністю між доступом до фінансів та їх інклюзивністю є те, що остання зосереджується на поведінкових особливостях сільського населення. Потенційні сільські клієнти можуть не мати ускладнень у доступі (відкритті банківського рахунку або взятті кредиту), проте з різних причин можуть зволікати з використанням цих можливостей. Подолання перешкод щодо користування фінансовими послугами є важливішою метою фінансового розвитку в сільській місцевості, ніж простий доступ до фінансів.

В Україні вагомою формою входження селян в інклюзивне фінансування є грошові перекази мігрантів. Їх використання надає унікальну можливість поєднання фінансових інтересів мільйонів відправників та отримувачів цих переказів. Для одержання користі мігранти повинні бути краще поінформовані й мати реальні можливості для фінансування та інвестицій, що відповідають їх профілю. Використовуючи перекази, заощадження або інвестиції, мігранти отримують потужний набір інструментів для зміни власного життя та життя їх родин в Україні.

6. *Збалансована аграрна структура* необхідна для забезпечення економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання. Це вимагає формалізації існуючого в Україні аграрного устрою, який реально представлений чотирма групами сільгоспвиробників: 1) агропромисловими корпораціями як вертикально інтегрованими структурами (агрохолдинги); 2) корпоративними фермами (господарські товариства, приватні підприємства, виробничі кооперативи і фермерські господарства, які функціонують винятково на основі найманої праці); 3) сімейними господарствами (фермери та особисті селянські господарства товарного і напівтоварного типів); 4) господарствами населення, що виробляють сільськогосподарську продукцію з метою продовольчого самозабезпечення.

До прийняття Закону України, яким мають бути чітко визначено критерії віднесення кожного суб'єкта господарювання до відповідної групи виробників з метою запровадження щодо них диференційованої державної політики, доцільно так регулювати співвідношення між ними на місцях, щоб створювалася можливість якомога повнішої участі місцевих жителів у використанні землі та інших місцевих ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції.

7. *Несільськогосподарська діяльність на селі* — це підприємництво, яке здійснюється в сільській місцевості та за функціональною ознакою є набором видів діяльностей, які не включають первинне виробництво сільськогосподарської продукції. Несільськогосподарська діяльність охоплює повний виробничо-збутовий ланцюг (переробку, транспортування, дистрибуцію, маркетинг, реалізацію, роздрібну торгівлю), а також туризм, виробництво несільськогосподарської продукції, будівництво і видобуток корисних копалин, різні види самозайнятості (ремесла, пекарні, ремонт, транспортні

та побутові послуги, торгівля тощо). Сільське підприємництво може забезпечити відчутний внесок в економічне зростання на селі, диверсифікацію доходів, зайнятість, зниження рівня бідності та покращення якості життя селян, якщо заходи з його стимулювання здійснюватимуться в контексті подолання бідності. В іншому випадку вигоди від підприємництва на сільських територіях привласнюватимуть зовнішні стейкхолдери, що посилюватиме відмінності між аграрно-сільським і несільським населенням.

8. *Бюджетна підтримка аграрного і сільського розвитку.* Політика, спрямована на аграрний і сільський розвиток, — це угода між сільськогосподарськими виробниками і суспільством, яка повинна заохочувати виробників продукувати товари і послуги, що задовольняють потреби суспільства, а не ті, які задовольняють виключно ринок. Це справедлива щодо всіх учасників агропродовольчої системи політика, яка підтримує динамічні сільські громади, заохочує розумне використання ресурсів і поважає інвестиції платників податків, які направляються на підтримку аграрного сектору. Державна підтримка процесів аграрного і сільського розвитку може бути виправдана тільки тоді, коли вона стимулюватиме:

- виробництво здорової, безпечної та високоякісної їжі на основі раціонального використання природних ресурсів екологічно чутливим способом;
- процвітання сільської місцевості, де виробники спільно з сільськими громадами допомагають покращити ландшафти та біорізноманіття;
- чисте і здорове навколишнє середовище, яке розглядається як економічна основа аграрного виробництва, що гармонійно функціонує з природою;
- запровадження техніко-технологічних і соціальних інновацій при збереженні та підтримці традиційних знань і технологій;
- заохочення продуктивності в довгостроковому періоді в умовах зміни клімату та екологічних негараздів;
- реалізацію комплексних рішень, які базуються на досягненнях науки, знаннях і розумінні багатофункціональності сільського господарства, з відмовою від недалекоглядних технологічних підходів нарощування виробництва і експорту.

НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Перехід до інклюзивного розвитку — довготривалий процес включення широкого загалу сільських жителів до всіх сфер суспільного життя, що передбачає також створення умов для цього включення. Найважливішими кроками на шляху його реалізації у найближчій перспективі мають стати такі.

В економічній сфері:

а) підвищення зайнятості в агропродовольчому секторі та збільшення частки виробництв з високою доданою вартістю, із залученням більшої, на відміну від сировинного вектора аграрного зростання, кількості людської праці;

б) зростання рівня добробуту сільських жителів на основі сприяння диверсифікації доходів через перерозподіл зайнятості, забезпечення належної дохідності праці з дотриманням гарантованої мінімальної заробітної плати, стимулювання переходу зайнятих з неформального до формального секто-

ру економіки з наданням належного соціального захисту та пенсійного забезпечення, залучення сільського населення до програм фінансової підтримки, доступного кредитування, розширення можливостей інвестування та прибуткових заощаджень для отримання пасивних доходів;

в) зменшення нерівності в розподілі доходів у сільському соціумі шляхом подолання бідності, прискореного зростання доходів бідних верств населення, повного охоплення малозабезпечених програмами фінансової підтримки та допомоги в мікропідприємництві та самозайнятості.

Реалізації цих заходів служитимуть такі механізми:

нормативно-правові:

- розробка плану дій щодо впровадження Концепції інклюзивного сільського розвитку та узгодження цього плану з іншими стратегічними документами, урахування його положень при розробці та впровадженні планів місцевого економічного розвитку;

- спрощення порядку адміністрування мікро- і малого бізнесу, зокрема звітності, оподаткування, ліцензування та сертифікації;

фінансово-економічні:

- розширення доступу мікро-, малих і середніх підприємств і громадян до фінансової підтримки, банківських послуг, зокрема до доступних кредитів та страхових сервісів (у тому числі в разі тимчасової втрати доходів);

- сприяння розвитку локальних ринків продовольства й участі малих виробників у міжнародній торгівлі, зокрема шляхом зниження ринкових ризиків для сільгоспвиробників, запровадження страхових послуг та урізноманітнення ринкових інструментів виходу на ринок;

- диференціація регулювання розвитку економіки, зокрема фінансової підтримки діяльності різних типів виробників сільськогосподарської продукції;

інформаційно-комунікаційні та науково-освітні:

- розширення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій шляхом поширення високошвидкісного Інтернету для забезпечення розвитку електронних бізнесів, торгівлі та сфери послуг, а також отримання новітньої інформації;

- розширення організаційної інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва у вигляді бізнес-інкубаторів, мереж надання послуг і супроводу підприємств із застосуванням аутсорсингу й аутстафінгу як інструментів оптимізації бізнесу;

- формування мережі надання спеціалізованих консультаційних послуг для малих і середніх виробників та залучення сільських жителів до системи освіти протягом життя;

- розробка навчально-практичних курсів, у тому числі в режимі онлайн, для підвищення кваліфікації селян, поліпшення навичок і набуття нових компетенцій, сприяння реалізації творчих та інноваційних здібностей, посилення мотивації для професійної переорієнтації та опанування нових видів діяльності.

У соціальній сфері:

- а) поліпшення доступу сільського населення, особливо жителів малих і периферійних сіл, до якісних суспільних послуг;

- б) удосконалення соціального захисту сільського населення;

в) посилення інклюзивної спрямованості розвитку сільської інфраструктури.

Для реалізації цих напрямів слід забезпечити:

- виконання заходів з продовження реформ місцевого самоврядування, охорони здоров'я і освіти, започаткованих у 2014—2017 рр., з урахуванням специфіки обслуговування просторово розосереджених і малих контингентів споживачів відповідних послуг у сільській місцевості;
- надання кваліфікованим медичним працівникам, учителям та іншим працівникам соціальної сфери на селі передбачених для них додаткових гарантій оплати і створення належних умов праці;
- персоналізацію зайнятості та залучення до загальнообов'язкового державного соціального страхування осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах, шляхом їх заохочення до набуття статусу сімейних фермерських господарств і полегшення процедури його оформлення;
- вирішення питання про поширення на сільських жителів існуючих у міських поселеннях пільг на оплату послуг транспорту;
- перегляд умов надання фінансової допомоги, пільг і субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива з тим, щоб найбідніші верстви населення могли отримувати від них найбільшу користь;
- підвищення розмірів і поліпшення умов доставки пенсій сільським пенсіонерам;
- запровадження підтримки місцевих ініціатив щодо створення в сільських поселеннях локальних систем постачання питної води, а також енергопостачання з використанням відновлюваних джерел енергії.

У політичній сфері:

а) сприяння реалізації положень Декларації ООН про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості, з метою нормативно-правового закріплення прав селян і сільських жителів бути включеними до процесів розвитку, дотримання їх колективних прав на місцеві ресурси, цифрову комунікацію та здорове навколишнє середовище;

б) забезпечення сільського способу життя як ключове завдання виконавчих органів влади і самоврядування шляхом формування рівноцінних умов життя в містах і селах;

в) сприяння формуванню активного громадянського суспільства з високою здатністю до самоорганізації, інтеграції, активної участі в громадських і політичних процесах;

г) заохочення всіх заінтересованих сторін (громадянського суспільства, органів влади та самоврядування, представників бізнесу) до формування на місцевому рівні на засадах партнерства спільного життєвого середовища, соціально і екологічно безпечного та сприятливого для економічної діяльності;

г) зміцнення позицій сільських громад в забезпеченні їх розвитку в межах масштабних міських, селищних, сільських ОТГ.

Для підвищення політичної інклюзії використовуватимуться такі механізми:

- розробка і прийняття програми інклюзивного сільського розвитку з відповідними заходами щодо формування справедливих економічних і соціальних відносин, підтримки мешканців сіл у реалізації ініційованих ними проєктів місцевого економічного розвитку;

- закріплення функціональних обов'язків щодо управління інклюзивним сільським розвитком за виконавчими органами влади і самоврядування, визначення (створення) підрозділів, які виконуватимуть функції регулювання і підтримки інклюзивного сільського розвитку;
- реалізація заходів для створення сільським старостинським округам можливостей розпоряджатися земельними ресурсами і громадським майном у межах їх господарської території, а також виділеною частиною місцевого бюджету;
- формалізація відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування за дотримання норм екологічної безпеки сільських територій з метою підвищення у цій сфері рівня партнерської взаємодії (у тому числі співфінансування) з громадськістю і бізнесом;
- забезпечення участі громадськості в процесах формування, адвокації, впровадження та моніторингу виконання місцевих екологічних рішень і в оцінюванні впливу на довкілля;
- збільшення підтримки екологічних проєктів за рахунок місцевих бюджетів, у тому числі місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, та в рамках бюджетів участі;
- реалізація заходів з виконання вимог Нітратної директиви ЄС⁶.

Джерелами фінансування реалізації заходів з переходу до інклюзивного сільського розвитку є кошти суб'єктів господарської діяльності на сільських територіях, сільських жителів, місцевих та державного бюджетів. Для підтримки розвитку сільських територій у несприятливих умовах та інших територій, що потребують особливої уваги з боку держави, використовуватимуться кошти Фонду регіонального розвитку та інші кошти державного бюджету, які направлятимуться на дані цілі.

Цільовим джерелом фінансування інклюзивного сільського розвитку стане Фонд розвитку сільських територій, створення якого передбачено відповідним Законом України⁷. Для посилення фінансової спроможності в реалізації Концепції об'єднаних територіальних громад доцільно створювати місцеві Фонди інклюзивного сільського розвитку, основним джерелом наповнення яких стануть погектарні платежі орендарів великих масивів земель сільськогосподарського призначення в межах територій.

Отже, можна очікувати, що в результаті реалізації окреслених завдань в Україні буде створено надійне інституційне середовище з комплексом економічних, соціальних і політичних передумов безпечного функціонування нового українського села. Це забезпечить певну противагу неоліберальній парадигмі розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери через спрямованість на досягнення таких результатів:

- цілей сталого розвитку;

⁶ Директива 91/676/ЄЕС стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mepr.gov.ua/news/31292.html> (дата звернення: 26.10.2020).

⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України № 552-ІХ від 31.03.2020 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

- норм, прийнятних з точки зору гідності людини;
- дотримання основних прав людини;
- сприйняття та захист національних традицій і звичаїв.

У процесі переходу до інклюзивного сільського розвитку будуть створені запобіжники, які найбільшою мірою стримуватимуть поглиблення нерівності, виключеність особистих селянських господарств, окремих осіб і груп сільського населення, засилля місцевих еліт, що обмежує можливості інклюзивного розвитку в цілому та інклюзивного сільського розвитку зокрема, і забезпечать:

1) справедливий розподіл місцевих активів: земельних, водних та енергетичних ресурсів, економічного капіталу;

2) рівний доступ до:

- освітянських послуг (впливає на здатність до забезпечення належного матеріального добробуту, що, у свою чергу, визначає рівень продуктивності праці);

- послуг закладів охорони здоров'я (впливає на здатність до належної участі в суспільних процесах) та інших об'єктів інфраструктури (позначається на можливості купівлі-продажу товарів);

- банківських установ (відбивається на здатності до здійснення інвестиційної діяльності);

- ринків праці (впливає на розмір мінімальної заробітної плати, процедуру звільнення, дискримінацію окремих груп осіб, міграцію тощо);

3) розширення участі сільських спільнот у розробці, прийнятті та реалізації політичних рішень (що позначається на їх участі у житті суспільства, легітимності та підзвітності влади);

4) усунення диспропорцій у фінансових надходженнях між інтегрованими в суспільне життя громадянами і знедоленими верствами населення.

Сільським мешканцям будуть створені умови для:

- збереження приватної власності на земельні ділянки для сімейного фермерства, використання в господарській діяльності інших місцевих природних ресурсів з метою диверсифікації доходів, адекватного розподілу результатів економічного зростання в сільському господарстві та інших галузях сільської економіки, участі в суспільному і громадському житті для згуртування громад і відстоювання прав людини;

- скорочення бідності, подолання економічного, соціального та політичного виключення людей, які мешкають у сільській місцевості;

- реального впливу сільських мешканців на використання місцевих активів, формування відчуття господарів сільських принад і агроландшафтів.

ВИСНОВКИ

Подолання різновекторної динаміки сільського господарства і села (аграрне виробництво зростає, а більшість сільських територій деградує), зближення за умовами життєдіяльності сільського і міського соціумів є можливими при переході сільського сектору суспільства до інклюзивного розвитку. Інклюзивний розвиток має стати основою моделі нового українського села. Необхідно розробити і прийняти Концепцію інклюзивного сільського розвитку та забезпечувати її виконання на державному рівні.

Головними завданнями інклюзивного сільського розвитку є: посилення включеності сільських жителів до процесів економічного зростання на селі, розширення їхнього доступу до продуктивної зайнятості на основі диверсифікації сільської економіки; підвищення якості людського і соціального капіталу, що передбачає мінімізацію нерівності між містом і селом та між різними групами сільських жителів у доступі до суспільних благ; формування реально діючих механізмів включеності сільського населення до процесів політичної участі в прийнятті рішень.

Визначальними умовами (рушійними силами) переходу до інклюзивного сільського розвитку стануть: високий рівень економічного зростання при його поєднанні з однаковими можливостями людей брати участь у його забезпеченні та користуванні його результатами; орієнтація ринкового обігу земель на реалізацію суспільної функції земельної власності; спрямування розвитку сільської інфраструктури на поліпшення умов життєдіяльності жителів усіх сільських поселень, особливо периферійних; становлення ефективних сільських інституцій, здатних забезпечувати реалізацію всіх прав селян; розширення можливостей доступу сільського населення і суб'єктів господарювання на селі до фінансових послуг і користування ними в прийнятний та безпечний спосіб (фінансова інклюзія); формування збалансованої аграрної структури, яка забезпечить економічну конкуренцію на засадах рівності суб'єктів господарювання всіх типів (агрохолдинги, корпоративні підприємства і ферми, сімейні ферми, домогосподарства); поширення на селі несільськогосподарської діяльності з метою подолання бідності; бюджетна підтримка інклюзивного аграрного і сільського розвитку.

Для реалізації завдань інклюзивного сільського розвитку в економічній сфері в найближчій перспективі необхідно: розширити доступ мікро-, малих і середніх підприємств, а також громадян до фінансової підтримки і банківських послуг; розвивати локальні ринки продовольства та участь малих виробників агропродовольчої продукції у міжнародній торгівлі, диференціювати регулювання сільської економіки, зокрема, підтримувати діяльність різних типів виробництв сільгосппродукції. У соціальній сфері актуальними залишаються: поліпшення ситуації з доступом сільського населення, особливо жителів малих і периферійних сіл, до якісних суспільних послуг у процесі розгортання медичної та освітньої реформ; удосконалення соціального захисту сільського населення, в першу чергу залучення самозайнятих селян до державного соціального страхування; посилення інклюзивної спрямованості розвитку сільської інфраструктури. У політичній сфері першочерговими кроками мають бути формування політики забезпечення сільського способу життя, зокрема, через реалізацію положень Декларації ООН про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості; зміцнення позицій сільських спільнот у межах масштабних міських, селищних та сільських ОТГ; заохочення громадянського суспільства, органів влади і самоврядування, представників бізнесу до формування на місцевому рівні на засадах партнерства спільного життєвого середовища, соціально і екологічно безпечного та спрямованого на ефективну економічну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Prodius Oksana. The inclusive development concept as a modern paradigm for intensification of implementation of innovations // *Three Seas Economic Journal*. — 2020. — Vol. 1. — No. 1. — P. 60—65 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://baltijapublishing.lv/index.php/threeseas/article/view/822/875> (doi: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-1-10>).
2. Жуковська А. Інклюзивний підхід до розвитку економіки: генезис виникнення та основні положення // *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. — 2019. — № 2. — С. 7—23 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://visnykj.tneu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1000> (doi: <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.02.007>).
3. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи // *Економічний вісник Донбасу*. — 2018. — № 1. — С. 187—197 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2018_1_28
4. Зубчик О.А. Індекс інклюзивного розвитку як сучасний інструмент аналізу державної політики // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. — Сер.: Державне управління. — 2018. — Т. 29 (68). — № 1. — С. 86—91 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_1_18
5. Бобух І.М., Щегель С.М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет // *Вісник Національної академії наук України*. — 2018. — № 7. — С. 55—70.
6. Маницуров І.Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення // *Економіка України*. — 2018. — № 10. — С. 71—87 (doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071>).
7. Грищенко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку // *Економіка та прогнозування*. — 2016. — № 2. — С. 9—23.
8. Usman M. The concept of 'inclusive rural development' has gained currency in a bid to improve the quality of life of all citizens // *DAWN*. — 2013. — Nov. 11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.dawn.com/news/1055603>

Стаття надійшла 16.10.2020

REFERENCES

1. Prodius O. The inclusive development concept as a modern paradigm for intensification of implementation of innovations. *Three Seas Economic Journal*, Vol. 1, No. 1, 2020, pp. 60-65, available at: <http://baltijapublishing.lv/index.php/threeseas/article/view/822/875> (doi: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-1-10>).
2. Zhukovska A. An inclusive approach to economic development: genesis and key points. *Herald of Ternopil National Economic University*, No. 2, 2019, pp. 7-23, available at: <http://visnykj.tneu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1000> (doi: <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.02.007>) [in Ukrainian].
3. Prohnyimak O. Inclusive development of Ukraine: obstacles versus prospects. *Economic Herald of the Donbass*, No. 1, 2018, pp. 187-197, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2018_1_28 [in Ukrainian].
4. Zubchuk O. Index of inclusive development as a modern tool for analyzing public policy. *Scientific Notes of Taurida V.I. Vernadsky University, series «Public Administration»*, Vol. 29 (68), No. 1, 2018, pp. 86-91, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_1_18 [in Ukrainian].
5. Bobukh I., Shchegel S. Strategic environments of economic growth in Ukraine: inclusiveness as a key priority. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, No. 7, 2018, pp. 55-70 [in Ukrainian].
6. Mantsurov I. Inclusive growth as a basis for countering the global challenges of nowadays. *Economy of Ukraine*, No. 10, 2018, pp. 71-87 (doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071>) [in Ukrainian].
7. Hrytsenko A. Ukraine's economy on the road to inclusive development. *Economy and Forecasting*, No. 2, 2016, pp. 9-23 [in Ukrainian].

8. Usman M. The concept of 'inclusive rural development' has gained currency in a bid to improve the quality of life of all citizens. DAWN, November 11, 2013, available at: <https://www.dawn.com/news/1055603>

Received on October 16, 2020

Valeriy Heyets, Dr. Sci. (Econ.), Professor, Academician of the NAS of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Editor-in-Chief, Director of Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Olena Borodina, Dr. Sci. (Econ.), Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Head of the Department of Economics and Forecasting of Agrarian Reforms, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Ihor Prokopa, Dr. Sci. (Econ.), Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Principal Researcher of the Department of Economics and Forecasting of Agrarian Reforms, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

INCLUSIVENESS AS A DIRECTION AND VISION OF RURAL DEVELOPMENT IN UKRAINE: CONCEPTUAL BASIS

The essence of inclusive rural development (IRD) is revealed as a process of improving the quality of life in rural areas, in which everyone has the opportunity to realize their rights and potential in three interrelated areas-economic, social, and political. It is noted that a necessary condition for the IRD in the economic sphere is agricultural growth, the central link of which should be a peasant. At the same time, the social dimension of economic growth and mastering by rural residents the powers and opportunities to participate in decision-making processes are mandatory. Promoting inclusive rural development is the mission and the task of the state. It should focus on peasants, protecting their rights, and ensuring their participation in local development. An important step towards fulfilling this mission is the development and adoption of the Concept of Inclusive Rural Development and its further implementation.

The purpose, tasks, driving forces, directions, and mechanisms of the transition of the rural sector of Ukraine to development on the basis of inclusiveness are formulated. The purpose of this process is to provide all rural residents, regardless of their social and financial status, location of their settlement, etc., conditions for the implementation of basic human rights, guaranteeing opportunities and ability to use land and other local resources, use quality public amenities in the long run. The main tasks are: strengthening the involvement of the rural population in the processes of economic growth in rural areas, improving the quality of human and social capital of the village, formation effective mechanisms for involving rural residents in the policy-making process. Among the driving forces is the orientation of the agricultural land market turnover to respect the right of rural residents to decent livelihoods at the place of residence; directing the development of infrastructure to improve the living conditions of residents of rural periphery; formation of effective rural institutions, etc.

Keywords: *inclusiveness; economic growth; local government; rural rights; rural population; rural development; quality of life.*